

Думанська О.І.,
Українська академія друкарства,
м.Львів,
доцент кафедри видавничої справи і редагування

МОВА СУЧАСНИХ АБЕТОК: ЛЕКСИЧНИЙ ТА СТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Книги для дітей пишуть дорослі. Тому, щоб подолати прірву між досвідом, способом мислення, світовідчуттям, лексичним запасом дорослого автора та маленького читача, слід подбати про таку різноманітну лінгвостилістичну сукупність засобів, які “запобігають і усувають перешкоди у тексті як формі комунікації, стимулюють активну участь в ньому адресата”. [2, 12]

Адресат-дорослий діє за звичною комунікативною схемою “автор—читач”, тоді як адресат-дитина перебуває в силовому полі впливу різних посередників – батьків, вихователів, учителів, бібліотекарів та ін. Їхня роль то посилюється, то послаблюється: вона залежить від функціонального призначення видання, адресованого дітям.

Тексти для дітей – це особливий вид комунікації, коли адресат – не в рівних можливостях з адресантом, оскільки той (дорослий!) повинен віднайти у своїй сутності так звану “пам’ять дитинства” [3, 111] і застосовувати особливі прийоми мовленнєвої палітри, які прийнятні лиш у цьому виді літературної творчості.

Це, звісно, стосується авторів талановитих, а не ремісників від літератури, що продукують мляві і сірі тексти, в яких і художня правда, і правда життєва – штучні, фальшиві, примітивні.

Всі дорослі свідомі того, що, окрім інших функцій, дитяча книга навчає рідної мови, сприяє виформовуванню лексичного запасу, фонетичного і граматичного рівня, а також мовленнєвої компетенції (художньо-мовленнєвої, когнітивно-мовленнєвої, виражально-емоційної) [1, 150], тому мовне наповнення книги необхідно звіряти з певними методичними вимогами і настановами. Особливо це стосується видань художнього, ігрового та навчально-пізнавального характеру для наймолодших читачів, “в яких інформувально-когнітивна, розважально-розвивальна чи естетична функції обов’язково супроводжуються функцією навчання мові та мовленню”. [2, 14]

Перша книга, яка навчає малюка мовним та мовленнєвим засадам, зазвичай, абетка. Абетки випускають у світ як потужні видавництва (наприклад, “А БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА”, “Махаон-Україна”), так і дрібніші, оскільки запотребованість в таких книжках є завжди. Та художній рівень текстів часом не витримує жодної критики. Це можна пояснити недбалістю видавців, які не надають великого значення редагуванню як процесу поліпшення тексту або не вважають дошкільнят за серйозних споживачів. Такі видавці не усвідомлюють класичної настанови “як много важить слово”, бо для них мовна комунікація – не вислід духовної праці індивідууму, а лиш потреба у

побутовому спілкуванні, тож в ньому не йдеться про доцільність виражальних засобів, образність, гру слів тощо.

Хоч давно відомо, що мовна і мовленнєва культура закладаються зі сповиточку, як і засади поведінки в соціумі, та українських дітей ми постачаємо неякісними текстами, а потім звалюємо винуватцями за їхню відразу від читання на комп'ютерні ігри та телевізор.

Задля чистоти експерименту, об'єктом цього дослідження обрано чотири видання: “Абетка для малят” (Радущинська О. – К.: Видавничий дім “Калита”. Серія “Вчитися ніколи не рано”, 2005.); “Абетка” (Зеленська А. –К.: „Авіаз”, 2006); “Абетка” (Попович Л.А.-- Львів: “Аверс”, 2004); “Абетка для малюків” (Решетняк М. (упор.)--Чернівці: “Букрек”, 2006).

Автори віршованих строф – люди філологічно неосвічені, бо поводяться з українськими лексемами по-варварськи: змінюють наголос, як заманеться, створюють кострубаті неологізми, уживають слова у невластивому значенні, беруть їх у лапки, натякаючи на переносне значення, або невміло утворюють зменшувальну форму.

Мишка вишиває “калину кислу й гІрку” (“Калита”), веселка постає “над лукОю” (“Букрек”), бобер навчив своїх “дітОк” майструвати (“Аверс”). Їжачиха та їжак вчать їжаченя, “як в клубочок *угорнутись*” (“Авіаз), “щічки *скуба* вітерець” (“Калита”), мороз “тріщить і *бавить* та ще й в гіллі *шепелявить*” (“Калита”), “*гримлять* дощі” („Калита”), “циглик *щільно* дім майструє, щось *розщеплює* й малює” (“Калита”), “тава *гречно* газдувала” (“Букрек”), вітер “*засадив*” поля зимою” (“Калита”), “ростуть ромашки... і червоні *мачки*” (“Авіаз”).

Вражає й те, що автори беруться за таку складну справу, не уміючи розрізняти лексем-дублетів, які “заважають” одна одній в межах вислову чи словосполучення.

*Чай у чайки не простий—
ароматний, запашний.* (“Авіаз”)

Ці епітети мають однаковий зміст, просто перше слово – іншомовне за походженням, а друге – питоме. Нанизування синонімів виправдане лише в тому випадку, коли вони посилюють образ відтінками значень.

*В нені очі найрідніші,
в мамі руки найвправніші,
навіть вавка заживає,
коли **ненька** обіймає.* (“Калита”)

Не бачу потреби в дещо архаїзованій лексемі “НЕНЯ” для сучасних дошкільнятків, бо не було б великої біди, якби автор тричі повторив слово МАМА, адже тавтологія – теж стилістичний засіб. А просторіччя “ВАВКА” краще позбутися.

До вад тексту належить і уживання слів, малознайомих дітям.

*Із акваріума в'юн
віслюка благає:
– ПОЗУВАТИ увесь день
в мене сил немає!* (“Букрек”)

*Цілий день він в теніс грав,
тож не дивно, що ОХЛЯВ. (“Букрек”)
Тільки стався ось КОНФУЗ... (“Калита”)*

Трапляються в абетці “Калити” русизми: від звуконаслідувальних слів (цап-царап) до повнозначних лексем (кафтан, гусиня, ложили); навіть орфографічна помилка (ТРИМТИТЬ) “забрела” в текст.

Слід зауважити, що всі абетки – селоцентричні: вони пов’язані з тваринним та рослинним світом, який дитина бачить, вийшовши на подвір’я власного будинку. Тому корови, цуцики, півні, кошенята, миші – “персонажі”, без яких не буває абетки. Та самі автори, певно, від села відірвалися дуже давно, бо не знають елементарних природних речей.

Акація цвіте в саду (“Аверс”)

Акація – дерево декоративне, а не плодоносне, тому в саду його ніколи не садять.

*Жираф допався до жоржини:
квітки, листки і стебла їсть.*

Бджілки верталися з долини:

– Йди геть, непроханий ти гість! (“Аверс”)

Уявляєте таке видовище під хатою в селі? А що це село – питань не виникає, бо бджілки ж не літають роями у містах. Лишається поцікавитися, як там опинився такий екзотичний звір?

*Носорог низав намисто
для матусі впродовж дня.*

*Подарує їй врочисто
в день її народження. (“Авіаз”)*

Не акцентуючи вашої уваги на стилістичних незграбностях, прошу лиш уявити носорога за цією копіткою роботою.

Цуцик каже цвіркуну:

– Дай цибульку хоч одну.

За цибульку дам цукерку

Й принесу води в цеберку. (“Аверс”)

Так можна переконати дитину, що цуцики – вегетаріянці.

На луку травичка нова,

скубає її корова,

а в квітках сидять хрущі,

бо уже гримлять дощі. (“Калита”)

Ну, що “хрущі над вишнями гудуть” – не викликає ніяких заперечень, а те, що вони сидять у квітках – таке явище ще ніхто не спостеріг.

Та основний гандж усіх аналізованих абеток – це порушення логічних зв’язків в межах строфи.

Едельвейс росте у горах,

де високо і просторо.

Страус Ему любить степ,

Ну, а Ельф із казки – мед. (“Аверс”)

Як пояснити маленькому читачеві, що едельвейс, ему і ельф сполучилися в цих рядках лиш тому, що мають спільну початкову літеру?

*Є у кішки кошеня,
є в собачки цуценя,
є в зозуленьки ДУБОК,
а у мамі є синок! (“Калита”)*

Виходячи з логіки автора, дубок – дитя зозулі.

И – це літера цікава!

Зліва дивиться направо.

– Ич! – дивується вона. –

– я у дружбі з усіма! (“Букрек”)

В цій строфі важко дошукатися сенсу, бо вона по своїй суті – абсурдна.

Стилістичні засоби в абеткових текстах доволі прогнозовані: переважає такий вид метафори, як олюднення тварин і птахів, а також рослин, природних явищ, небесних світил тощо. Та авторка Оксана Радущинська (“Калита”) вирішила олюднити і самі літери – на форзаці “Абетки для малят” видавець уміщує віршика, який потребує особливих коментарів.

А до Б у гості йшла

На дорозі В знайшла.

Якщо “знайшла”, то виникає питання: хтось загубив цю літеру чи вона сама звідкись випала і загубилась?

Із Г і Д не пострічались,

Тільки з Е лиш порівнялись.

Залишимо поза увагою лексичні огріхи, оскільки нас цікавить перш за все зміст висловленого, “оправленого” в нескладний поетичний образ: Г і Д, виявляється, “випали” з абетки, якщо вони не трапилися на шляху, де “стриміло” Е.

Разом з Є зайшли у хату,

А там гостей вже багато.

Звідки взялася ця літера? Стояла під вікном і чекала на трьох своїх друзів, щоб разом увійти?

Хата літери Б нагадує „палату число 6”.

Ж, З, І пісні співали,

Ї та Й на флейтах грали,

К, Л, М в вікно дивились,

О і П чомусь сварились.

Як на мене, то поведінка кожної літери абсолютно невмотивована: з таким самим успіхом Ж, З, І можуть взяти в руки флейти, а Ї та Й заспівати. Але де поділася Н? Вона теж випала з абетки чи їй не знайшлося ніякого застосування?

З наступних рядків стає зрозумілою причина сварки між О та П:

Мабуть, Р їх розізлила –

Молоко для С розлила.

Отже, збитки понесла С, винувата в цьому Р, а посварилися О та П.

Т до сварки неуважна,

Бо між друзями – не страшно.

То і правда. Мить по тому

Вони разом йшли додому.

Тут маленький читач може подумати, що всі літери мають спільний дім, лиш Б мешкає окремо.

А назустріч – У на возі,

З Ф зустрілась на дорозі.

– Гей, сідайте, підвезу,

Я для Х товар везу.

У гурті ж дорога ближча,

Чи йде дощ, чи вітер свище.

І нарешті дитина усвідомить, що до Б прийшла у гості лиш частина літер, а інші були зайняті своїми справами. Зокрема, вихована, працююча й балакуча У, яка в третьому тисячолітті їздить возом...

Що ж бачила вся ця компанія на возі, доки їхала додому?

Ц з віконця посміхалась,

Біля тину Ч віталась.

Ш млинцями пригостила,

Щ у гості запросила.

Побувавши у гостях у Б, де змішались пісні із сварками, літери вже не наважилися на такий експеримент.

--Що ви? Що ви? Час до хати, --

Ю сказала. – Треба спати.

Я у ліжечко востилась,

Тепло ковдрою укрилась.

А інші літери, певно, спати не лягали.

Такі поетичні твори для дітей грішать, за висловом Е.Огар, “абсолютизацією дидактичної складової”, яка “під час тексто- і мовотворення для дітей часто шкодить естетичній складовій результату... а – головне – негативно впливає на їх комунікативну ефективність” [2, 15].

Автори, хто як спроможний, відтворюють ту чи іншу ситуацію віршованими поясненнями зображеного лишень з метою допомогти дитині навчитися читанню, запам’ятовуючи відповідність графеми фонемі. А сам зміст таких текстів часто-густо замішаний на абсурдних речах.

Апельсин, мов сонце всенький,

Апетитний і руденький.

А на смак, скажи, який?

Наче сонечко, смачний! (“Калита”)

Часом ні автор, ні видавець не зауважують “побічного” ефекту, коли із змісту віршика випливає неправдива інформація.

Мавпа все порозкидала –

Мандаринки скрізь шукала.

Може б, довго сумувала,

Та морквинку десь дістала.

-- Це мені якраз підходить:

І смачне, й зубам не шкодить. (“Аверс”)

Кмітлива дитина питається, чому це мандаринки шкодять зубам, і дорослі повинні будуть виправдовувати автора.

Е.Огар зазначає: “Естетична складова твору, адресованого дітям, передбачає простоту (не плутати із спрощенням), виразність викладу, доступність використаних мовних засобів читачеві певного віку, їх наочність і конкретність”[2, 13].

Шило й голка шапку шили... („Калита”)

Дітям дошкільного віку розвивають сенсорику, навчаючи втягувати голку в нитку, і вони свідомі того, що “шиють” голка з ниткою, а не голка з шилом.

Безперечно, це лише дециця зауваг щодо дотримання норм української літературної мови у абеткових виданнях – перших книгах маленького читача, який повинен не лише вивчити літери і навчитися сполучати їх у повнозначні слова, але й зацікавитися читанням як одним із засобів пізнання всеосяжності слова. Досягнення високої комунікативної ефективності текстів для дітей неможливе без естетичної складової, що виявляється у довершеному образотворенні, де немає місця порушенням логічних зв’язків, лексичному безладу, невмілому застосуванню тропів тощо. Зрештою, культура текстів для дітей – це ще й вияв культури дорослого автора, що активно впливає на дитячу уяву і або збуджує її до сприйняття образів, або заганяє в глухий кут нерозуміння.

Література

1. Богуш А. Мовленнєва компетенція дошкільника як лінгводидактична проблема// Дошкільна лінгводидактика: Хрестом./ А.Богуш.—К.,2005.—С.149-156.
2. Огар Е. Мова дитячого літературного дискурсу: функціонально-комунікативні аспекти дослідження//Вісник Сумського держ. ун-ту. Сер. філ. науки.—2006.—Вип.3 --С. 10-17.
3. Рогачев В. Память детства как категория поэтики детской литературы//Проблемы детской литературы.—Петрозаводск, 1984.—С.111-114.

Анотація

Порушено важливу проблему дотримання норм української літературної мови у виданнях для дошкільників, акцентовано увагу на видавничій недбалості, яка шкодить формуванню у маленького читача мовленнєвої компетенції.

Ключові слова: абетка, аспект, функція, мовлення, спілкування, стилістичні засоби, лексичний запас, методичні вимоги.

Annotation

An important problem of following Ukrainian literary language standards in publications for preschool children is raised in the article, the attention is concentrated on publishers' negligence, which is harmful to the little reader's language competence.

Key words: alphabet, aspect, function, speech, communication, stylistic methods, stock of words, methodological requirements.